

Afbeeldingen:

- Christofoor, Henrick Douwerman (begin 16de eeuw), sculptuur uit één stuk eikenhout, ca. 2 meter hoog, afkomstig uit Kleef-Gelre
- Emmaüsgangers, Henri Schoonbrood (1898-1972), olieverf op doek (1929)
- Anna-te-drieën, eikenhout en notenhout, gepolychromeerd, afkomstig uit Noord Nederland / Utrecht, begin 16de eeuw
- Het sterfbed van Maria, tempera op paneel, Middelrijns altaarstuk, omstreeks 1410
- Het speciale jubileumlogo van het ABM

Jubileum ABM-collectie

Dit jaar bestaat de collectie van de Stichting Aartsbisschoppelijk Museum (ABM) 150 jaar. Deze collectie is te zien in Museum Catharijneconvent in Utrecht. Om dit jubileum te markeren, organiseert het ABM in 2012 een aantal activiteiten. Onder andere is er in elk vicariaat een dag 'Tussen Kerk en Kunst', waar mensen christelijke kunstvoorwerpen kunnen laten becommentariëren door deskundigen om er zo meer over te weten te komen. Dit katern besteedt aandacht aan de geschiedenis van het Aartsbisschoppelijk Museum, de jubileumactiviteiten en de toekomstplannen. Ook bevat het

een interview met bestuurslid mgr. Woorts en biedt het een kijkje in het 'huis' waar de collectie onderdak heeft gekregen: het Museum Catharijneconvent.

De geschiedenis van het ABM

Het is dit jaar 150 jaar geleden dat voor het eerst het woord 'museum' viel voor de Utrechtse verzameling kerkelijke kunst die enkele jaren later *Aartsbisschoppelijk*

Museum zou gaan heten. Een kort overzicht over die anderhalve eeuw.

Pontificaalkelk

We kijken terug naar het midden van de negentiende eeuw. Op het seminarie te Warmond waar de Noord-Nederlandse priesters worden opgeleid, zit een student uit Doornenburg, Gerard van Heukelum. Als paus Pius IX in 1853 in ons land weer bisschoppen benoemt en Joannes Zwijsen aartsbisschop van Utrecht wordt, is de eerste wens van de nieuwe kerkvorst een eigen seminarie te stichten. Dat gebeurt op het landgoed Sparrendaal in Driebergen. Wanneer dan in 1858 de seminaristen de aartsbisschop na hun priesterwijding een cadeau willen aanbieden, wordt dat een kelk en valt de keuze op de seminarist Van Heukelum om die kelk te laten vervaardigen. Van Heukelum is in zijn klas een seminarist die van kunst houdt en er ook al veel van afweet. De kelk wordt een kopie van de Apostelkelch uit Keulen, vervaardigd in Aken. Nog altijd gebruiken de aartsbisschoppen deze kelk als pontificaalkelk.

Van Heukelum wordt na zijn priesterwijding op 10 augustus 1859 benoemd tot kapelaan aan de Catharinakathedraal in Utrecht. Zwijsen wil Van Heukelums kennis inzetten bij de restauratie van dit bouwwerk, een middeleeuwse kloosterkerk die zich in een niet al te beste staat bevindt. Korte tijd later wordt Van Heukelum grootseminariepresident, Andreas Schaepman wordt vicaris-generaal en pastoor van de Catharijnekkerk. In 1860 wordt Schaepman tot bisschop gewijd met de bedoeling dat hij Zwijsen zal gaan opvolgen. Dat gebeurt in 1868.

Ondertussen verzamelde Van Heukelum op zijn kapelaanskamer in het bisschopshuis annex pastorie aan de Nieuwegracht te Utrecht oude, middeleeuwse kunst, totdat deze collectie zijn kamer uitgroeide. Toen nam hij de zolder in gebruik.

Doelen

Waarom collectioneerde Van Heukelum middeleeuwse kunst? Daarvoor had hij drie redenen. Allereerst werden na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 overal nieuwe kerken gebouwd. Die dienden, zo vond menigeen, opgetrokken te worden in de enige, echte katholieke kunststijl, de gotische stijl. Zo ontstond wat wij noemen de neogotiek. De middeleeuwen met haar ongedeelde kerk waren HET voorbeeld. Om de kunstenaars van die dagen goede voorbeelden ter navolging te geven, werd een collectie middeleeuwse voorwerpen aangelegd. Dit 'muzeum', zoals Van Heukelum die verzameling in 1862 zelf noemde, was dus vooral een voorbeeldcollectie. Daarnaast kende de bouwwoede van de pastoors

een vreemd neveneffect. Al het oude moest maar vervangen worden door eigentijdse zaken, vonden ze. Dat betekende dat eerbiedwaardige voorwerpen die de gehele schuilkerkenperiode van ruim twee eeuwen zorgvuldig bewaard waren en dienst hadden gedaan, nu verhuisden naar de rommelzolder, naar de achterste schappen van de sacristiekasten of naar opkopers. Van Heukelum, die ook aartsbisschop Schaepman als zijn secretaris op zijn vormreizen door het uitgestrekte aartsbisdom vergezelde, maakte van die gelegenheid gebruik de sacristieën en zolders te doorzoeken als monseigneur na het vormsel met de pastoors uit de omgeving koffie dronk. Terwijl de aartsbisschop hem dekte, wist zijn secretaris dan menig oud kunstwerk te redden en mee naar Utrecht te krijgen.

De derde reden was van meer emancipatoire aard. Over het algemeen dacht men in Nederland dat de grootsheid van onze staat was aangevangen na de reformatie. De grote katholieke emancipator Joseph Alberdingk Thijm met in zijn voetspoor mensen als Van Heukelum, de Haarlemse bisdomsecretaris Jacobus Graaf en de politicus en dichter Herman Schaepman waren van mening dat de Nederlanders ervan doordrongen dienden te raken dat er vóór de reformatie ook nog iets was geweest, en wel iets heel groots: de middeleeuwen. Dat moest dit museum laten zien.

Zo begon Van Heukelum met ruimhartige steun van aartsbisschop Schaepman aan de uitwerking van dit doel. Van Heukelum was niet onbemiddeld als zoon van een steenrijke steenbakkerfamilie die de stenen leverde voor de kerkenbouw, en ook aartsbisschop Schaepman beschikte ruim over financiële middelen. Zij konden dus niet alleen krijgen maar ook kopen. In 1868 stond de pastorie vanwege de vele kunst op springen. Daarop stelde aartsbisschop Schaepman aan Van Heukelum op diens verzoek het huis Loenersloot aan de andere kant van de Nieuwegracht ter beschikking. In 1872 opende dat officieel zijn deuren. Tien jaar later vormde aartsbisschop Schaepman het museum om tot een stichting. Zo werd de continuïteit van het Aartsbisschoppelijk Museum gewaarborgd en kwam het formeel los te staan van de heerschappij - door sommigen dictatuur genoemd - van Gerard van Heukelum die in 1873 tot pastoor benoemd was in Jutfaas (het tegenwoordige Nieuwegein-Noord).

Verhuizing

De verzameling bleef groeien zodat er rond de eeuwwisseling weer groot ruimtegebruik was. Na Van Heukelums overlijden in 1910 ontstonden nieuwe plannen die ertoe leidden dat het Aartsbisschoppelijk Museum met de collectie van de stad Utrecht en die van het Provinciaal Utrechts

Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in één gebouw werd ondergebracht, het voormalige Agnietenklooster. Dat ging nu Centraal Museum heten.

Maar ondertussen waren twee van de drie doelen van de stichter bereikt: de 'katholieke' middeleeuwen hadden een plek in de vaderlandse geschiedenis gekregen en de katholieken telden in de Nederlandse samenleving (bijna) volledig mee. De neogotiek was echter uit de mode geraakt. Zo werd het Aartsbisshoppelijk Museum een kunstmuseum met het accent op de schoonheid en de geschiedenis van de middeleeuwse kerkelijke kunst. Antoon Rientjes, de kapelaan van Van Heukelum, volgde hem op als conservator. Op zijn beurt werd hij in 1923 opgevolgd door de edelsmid Jan Eloy Brom.

Na de oorlog

In de periode na de Tweede Wereldoorlog brak een derde fase in de museumhistorie aan. Voor de tweede keer moest alles wat oud was wijken voor nieuw. Pastoors begonnen hun kerken te zuiveren van allerlei devotieele zaken, lieten vrijwilligers de moker hanteren en propageerden het kwistig gebruik van de verf- en witwast. Weer was het alle hens aan dek want wederom dreigde oud kunstbezit verloren te gaan. De directeur van het Aartsbisshoppelijk Museum, dr. D. Bouvy, trachtte te redden wat te redden viel. Zo vulden zich de museumdepots met allerlei voorwerpen uit de kerkgebouwen, voor zover deze hanteerbaar waren. Hele neogotische altaren kon het museum niet aan. Die gingen dan ook verloren. Uit deze reddingsactie ontstond in 1969 de Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland (SKKN), lang geleid door de Utrechtse priester dr. Gerard Wellen.

In dezelfde periode kregen de kerkelijke musea in de Nederlandse bisdommen alle te maken met een teruglopende

belangstelling van het publiek en van de kerkelijke overheden. Er gingen stemmen op om ze op te heffen en hun collecties te verdelen onder rijksmusea, de gemeentelijke en de provinciale musea. Daartegen rees protest, vooral vanuit Utrecht en Haarlem, hetgeen tot een tegenovergesteld plan leidde, namelijk de samenvoeging van de kerkelijke musea. Zo tekende de Haarlemse bisschop J. Dodewaard in 1966 een samenvoeging van het Bisschoppelijk Museum Haarlem met het Aartsbisshoppelijk Museum. Ook andere kerkelijke musea toonden belangstelling, onder andere het Oud-Katholiek Museum. De protestantse kerken wilden ook meedoen. Zo ontstond de Stichting voor Protestantse Kerkelijke Kunst (SPKK). De geschiedenis van de christelijke cultuur in ons land werd de doelstelling van de museumpresentatie.

Nadat juridisch en organisatorisch de zaken waren geregeld en de verhuizingen hadden plaatsgevonden, kon in 1979 het Museum Catharijneconvent zijn deuren openen. Dat gebeurde in het middeleeuwse kloostercomplex van de johannieters dat de gemeente Utrecht voor dit doel had gerestaureerd. Ook de stad stelde er een eer in dit belangrijke museum voor het christelijk erfgoed van ons land binnen haar grenzen te hebben.

Foto's:

- Portret van Gerard van Heukelum door Christiaan Schenk, 1871, ABM s 171 (p. 10)
- Het Aartsbisshoppelijk Museum in het Centraal Museum, 1926 (p. 11)
- Museum Catharijneconvent nu (p. 12 en detail op p. 10)

'De Kerk heeft kunst nodig'

De Utrechtse hulpbischop mgr. H. Woorts is bestuurslid van de Stichting Aartsbischoppelijk Museum (ABM). Voor Op Tocht beantwoordt hij een aantal vragen over deze stichting en over de collectie van het ABM. Ook gaat hij in op de christelijke,

met name kerkelijke kunst in de 21ste eeuw. Tot slot beschrijft hij zijn favoriete kunstwerk uit het ABM.

Wat is het doel van de stichting ABM?

Het doel van de Stichting Aartsbischoppelijk Museum is breder dan alleen het toezien op het goed beheren en presenteren van haar collectie. Het ABM voegt zich in de rijke traditie van positief spreken van de R.-K. Kerk over kunst in het algemeen en kerkelijk kunst in het bijzonder. Zo dicht paus Johannes Paulus II in zijn brief aan de kunstenaars uit 1999 een belangrijke taak toe aan de kunst: "Om de boodschap door te geven die haar door Christus werd toevertrouwd heeft de Kerk kunst nodig. Kunst moet namelijk de wereld van de geest, van het onzichtbare, van God waarneembaar maken en voor zover mogelijk ook aantrekkelijk. Zij moet overbrengen wat in zichzelf onuitsprekbaar is."

Ook paus Benedictus XVI benadrukt in zijn ontmoeting met kunstenaars in november 2009 het belang van kunst en schoonheid. In zijn toespraak tot de kunstenaars zegt hij: "Wat anders kan de geestdrift en het vertrouwen herstellen, wat anders kan de menselijke geest bemoedigen om zijn pad te herontdekken, om zijn ogen op te heffen naar de horizon, om te dromen van een leven dat zijn roeping waardig is, dan schoonheid?"

De stichting ABM heeft daarom ten doel het bevorderen van de kennis en beoefening van de christelijke kunst. Zij tracht haar doel onder meer te verwezenlijken door het verwerven, conserveren en exposeren van kerkelijke kunstschaten.

Welke rol speelt de collectie van het ABM nu nog in het aartsbisdom?

Allereerst dat wij door het zorgvuldig bewaren en tonen van de collectie getuigen van ons geloof, door de eeuwen heen. De collectie laat de bezoekers van het museum zien dat wij in ons land, en daarmee in ons Aartsbisdom Utrecht, reeds 1300 jaar Kerk zijn, vanaf Sint Willibrord. Velen bezoeken de collectie en zien daardoor uitingen van belangrijke facetten van ons geloof en Kerk-zijn. Dat geldt onder andere ook voor de groepen vormelingen en misdienaars die een dag naar Utrecht gaan en ook (een deel) van de collectie gaan bekijken. Tevens is de collectie van het Aartsbischoppelijk Museum al jaren inspiratiebron voor onder andere artikelen in Op Tocht.

Hoe belangrijk is christelijke, in het bijzonder kerkelijke kunst in de 21ste eeuw?

Het is een bekend gegeven: een 'plaatje' zegt vaak meer dan een 'praatje'. Beelden, voorstellingen kunnen diepe indruk maken. Christelijke kunst kan ons in hoge mate helpen om Gods liefde in Jezus Christus voor ons uit te drukken. Schoonheid verheft ons en wil hoop wekken. Christelijke kunst wil daaraan bijdragen en ten diepste ook verwijzen naar God. Kerkelijke kunst, in het bijzonder de sacrale, staat in relatie tot onze eredienst aan God, de liturgie. Die zal ook in de 21ste eeuw nodig en belangrijk zijn om het verbond van God met ons te vieren.

Welke rol speelt christelijke, met name de kerkelijke kunst in uw leven?

Als misdienaar was ik altijd erg onder de indruk van bepaalde beelden en kerkelijke edelsmidkunst in onze parochiekerk. Ik vond het prachtig om onze koster te helpen om alles klaar te zetten, vooral met de hoogfeesten als het mooiste uit de kluis kwam. Zelf ben ik nu erg geraakt door de Oudchristelijke kunst, die vooral in Rome en Ravenna is te vinden. Maar van alle periodes is er christelijke, in het bijzonder kerkelijke kunst, die

mij stil maakt, die mij helpt bij mijn gebed of bij de viering van de liturgie. Zelf mag ik graag tekenen en ik teken soms een icoon of een andere christelijke voorstelling of voorwerp. Het goed kijken naar werk van anderen geeft mij vaak inspiratie.

Wat is uw favoriete ABM kunstwerk?

Dat is moeilijk kiezen. Er zijn verschillende kunstwerken in de collectie die ik heel bijzonder vind. Maar ik noem dan toch allereerst de 'Lebuïnus-codex': de handgeschreven teksten van de vier evangelisten van ca. 830 die zich bevinden in een prachtige band uit de 11de – 12de eeuw. Deze codex, één van de oudste christelijke voorwerpen van het ABM, verbindt ons met de geloofsverkondigers van de eerste periode van het katholiek geloof in onze streken en brengt ons bij de kern: de persoon en het Evangelie van onze Heer Jezus Christus.

Afbeelding: Evangeliarium van Lebuïnus, zogenoemde Lebuïnuscodex, Noord-Frankrijk, circa 825-850. De boekband met zilverfiligraan, ivoeren snijwerk, edelstenen en cameeën is een Keuls product.

UW BIJDRAGE

De Stichting ABM heeft ten doel het bevorderen van de kennis en de beoefening van de christelijke kunst. Zij tracht dit onder meer te verwezenlijken door het verwerven, bewaren en exposeren van religieuze en kerkelijke kunstschaten. Hiervoor is de Stichting ABM aangewezen op particuliere steun. Ook uw bijdrage is zeer welkom.

Schenken, eenmalig of periodiek

U kunt het ABM steunen door eenmalig of periodiek een bedrag te schenken. Een schenking is fiscaal geheel aftrekbaar als de schenking wordt verdeeld over tenminste vijf kalenderjaren en vastgelegd in een notariële akte. U kunt uw eenmalige bijdrage storten op rek.nr.: 53 51 08 095 (ABN Amro te Utrecht) t.n.v. Stichting Aartsbisshoppelijk Museum te Utrecht o.v.v. Fonds ABM. Indien u een bijdrage stort, verzoeken wij u uw naam en adresgegevens te mailen aan fonds@catharijneconvent.nl, onder vermelding van 'Donatie ABM'.

Indien u een bijdrage stort vanaf € 100,- bent u gratis Vriend van Museum Catharijneconvent. U ontvangt dan drie keer per jaar het tijdschrift Catharijne en heeft gratis toegang tot het museum.

Nalaten, een bijdrage voor de toekomst

U kunt het ABM ook opnemen in uw testament. De Stichting ABM werkt samen met het Fonds Museum Catharijneconvent. Een schenking aan Stichting ABM functioneert als een fonds op naam van Fonds Museum Catharijneconvent, waarbij het ABM-bestuur volledige zeggenschap heeft over de bestedingen en Fonds Museum Catharijneconvent zorg draagt voor de procedurele afhandeling van schenkingen of nalatenschappen t.b.v. van de Stichting ABM. De Stichting ABM beschikt over de ANBI-status (Algemeen Nut Beogende Instelling), giften, legaten en erfstellingen ten gunste van de stichting ABM zijn dus vrijgesteld van schenk- en erfbelasting (successierecht). Daarom komen schenkingen, legaten en erfstellingen volledig ten goede aan de doelen van de stichting en geniet de gever van de fiscale voordelen.

Voor meer informatie of advies:
Coördinator Fonds Museum Catharijneconvent
Postbus 8518
3503 RM Utrecht
fonds@catharijneconvent.nl
030 2313835
www.aartsbisshoppelijkmuseum.nl
www.catharijneconvent.nl

Jubileumactiviteiten Aartsbisshoppelijk Museum

Om het 150-jarig bestaan van de collectie van het Aartsbisshoppelijk Museum te markeren, organiseert het ABM in 2012 een aantal activiteiten. Zo wordt er in elk vicariaat van het Aartsbisdom Utrecht een dag georganiseerd waar mensen hun christelijke kunstvoorwerpen kunnen laten becommentariëren door deskundigen - zie de afbeelding van de poster hieronder. Na het drukken van de poster werd bekend dat in het vicariaat Arnhem RKK-coryfee Leo Fijen te gast zal zijn. Het jubileum wordt ook gevierd door de uitgave van een publicatie. Het boek, geschreven door de kunsthistoricus Elmer Peters, beschrijft de voorgeschiedenis en de oprichting van het Utrechtse Aartsbisshoppelijk Museum. De auteur plaatst dat feit verrassend en overtuigend in een internationale context. De stichter en latere pastoor van Jutfaas (nu Nieuwegein), mgr. Gerard van Heukelum, was een autodidact, die zich vooral liet leiden door Duitse voorbeelden. Het feit dat hij in Keulen de steigers zag oprijzen rondom de onvoltooide Dom heeft hem heel zijn leven gestimuleerd. Zijn museum, dat begon op de zolder van de Utrechtse Catharinapastorie waar hij eerst kapelaan was, moest dienen als inspiratie voor eigentijdse kunstenaars, de emancipatie van het achtergestelde katholieke volksdeel helpen bevorderen en het historisch bewustzijn in ons land verbreden. Aartsbisshop Andreas Schaepman die ook een kunstliefhebber was en de doelstellingen van zijn kapelaan ondersteunde, was een grote steunpilaar, ook in financiële zin. Op gedetailleerde en zorgvuldig gedocumenteerde wijze wordt dit Utrechtse initiatief voor het eerst geschetst als onderdeel van een Europese beweging - de herleeft aandacht voor de middeleeuwse kunst - die haar wortels had in de Romantiek.

Kijkdagen 'Tussen Kerk en Kunst'

De collectie van het Aartsbisshoppelijk Museum - te zien in Museum Catharijneconvent - bestaat in 2012 150 jaar. Om dat te vieren, worden er onder meer drie dagen gehouden met als motto 'Tussen Kerk en Kunst'. Kom ook en neem uw dierbare, mooie of bijzondere christelijke voorwerpen mee en laat deze door deskundigen becommentariëren!

- Dag 1: zaterdag 14 april, Utrecht, 13 – 16 uur:
Museum Catharijneconvent, Lange
Nieuwstraat 38 – **speciale gast: kardinaal Eijk**
- Dag 2: zaterdag 21 april, Borne, 13 – 16 uur:
Stefanshof, Grotestraat 207 – **speciale gast:**
Herman Finkers
- Dag 3: zaterdag 12 mei, Arnhem, 13 – 16 uur:
St. Walburgis schatkamer, Walburgplein 1

Meer info: www.aartsbisshoppelijkmuseum.nl

Catharijneconvent: ‘huis’ van het ABM

De 150-jarige collectie van het Aartsbisschoppelijk Museum (ABM)

heeft onderdak gevonden in Museum Catharijneconvent. Het museum is gehuisvest in een middeleeuws gebouw naast de St. Catharinakathedraal, in het oude stadscentrum van Utrecht. In de 15de eeuw bouwden de karmelieten op de huidige locatie een klooster, genoemd naar de heilige Catharina van Alexandrië. Het klooster werd vervolgens door de johannieters ingericht als ziekenhuis en behield deze functie tot in de 19de eeuw. Na een renovatie opende koningin Juliana in 1979 Rijksmuseum Het Catharijneconvent. Inmiddels is het gebouwencomplex opnieuw gerestaureerd, in 1995 verzelfstandigd in Museum Catharijneconvent en zijn de themazalen in 2006 compleet aangepast aan deze tijd.

De basis voor de huidige collectie ligt in de samenvoeging van de kerkelijke collecties van het ABM en het Oud-Katholiek Museum te Utrecht en het Bisschoppelijk Museum te Haarlem. Daarnaast zijn kunstwerken uit de bisschoppelijke musea van Den Bosch en Roermond opgenomen. De enorm gevarieerde collectie is een combinatie van topstukken zoals schilderijen van internationale allure, en gebruiksvoorwerpen zoals wijwaterbakjes en bidprenten. De ruim 60.000 objecten nemen nog steeds in aantal toe. Een deel van de collectie van het Catharijneconvent is te zien in de permanente expositieruimtes, waar ook stukken zijn te bewonderen uit de ABM-collectie. Verder organiseert het museum elk jaar diverse tijdelijke tentoonstellingen. In het afgelopen jaar ontving het Catharijneconvent liefst 90.000 bezoekers; een recordaantal in de museumgeschiedenis. Dit succes is met name te

danken aan tentoonstellingen over aansprekend gepresenteerde onderwerpen uit de kunst en cultuur van het christendom. Een goed voorbeeld is de expositie ‘Pelgrims. Onderweg naar Santiago de Compostela’, die meer dan 50.000 bezoekers trok.

Middeleeuwse beeldhouwkunst

Nu is er t/m 15 april een tentoonstelling over Pasen te zien. Het complete Paasverhaal komt aan bod: van het Laatste Avondmaal, de lijdensweg en Christus aan het kruis tot aan de wederopstanding. Twee pas gerestaureerde schilderijen worden voor het eerst sinds lange tijd getoond.

Van 31 maart t/m 24 juni laat de tentoonstelling ‘Vrouwen voor het voetlicht’ zien hoe vrouwen

zich inzetten voor de kerk van het jaar nul tot nu: martelaressen, kluizenaressen, nonnen, kloppen, moeders, diaconessen, Graalvrouwen, pastoorshuishoudsters (ook wel ‘poetsengelen’ genoemd), pastoraal werksters, dominees-vrouwen en vrouwelijke dominees. De verhalen en ervaringen van historische en hedendaagse vrouwen staan daarbij centraal.

In het najaar van 2012 en begin 2013 besteedt Museum Catharijneconvent in een grote expositie aandacht aan middeleeuwse beeldhouwkunst uit de Domstad. Geestelijken,

invloedrijke adel en welgestelde burgers uit de stad zelf, maar ook van ver daarbuiten – tot in Noorwegen toe – bestelden toen talloze sculpturen van beroemde Utrechtse meesters. Met een overzicht van ruim 80 beelden van hout, steen en pijpen is het voor het eerst dat een internationale overzichtstentoonstelling wordt georganiseerd over de Utrechtse beeldhouwkunst uit het einde van de 15de en begin van de 16de eeuw.

